

PROJEKT URZĄDZENIA BIBLIOTEK SZKOLNYCH W OKRĘGU NAUKOWYM WARSZAWSKIM

Dzieje bibliotek publicznych szkół średnich Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym nie znalazły się dotąd w kręgu zainteresowań historyka książki i bibliotek. W pracy Heleny Falkowskiej pt. *Z dziejów polskich bibliotek szkolnych*¹ znajduje się czterostronicowy rozdział *W okresie międzypowstaniowym pod rządami caratu (1831—1863)*, w którym autorka szczerze stwierdziła: „Brak bliższych danych o całości ówczesnych zbiorów bibliotecznych w szkołach Królestwa zmusza nas do przesłedzenia ich losów na przykładzie bibliotek dwóch wybranych szkół średnich: warszawskiej i prowincjonalnej”². Wykorzystując dane zawarte w pracy Kazimierza Konarskiego³ i Leszka Hajdukiewicza⁴ podała więc trochę fragmentarycznych informacji o bibliotece szkoły obwodowej przy ul. Freta (dawniej — wojewódzkiej szkoły pijarskiej) oraz gimnazjum w Pińczowie.

W *Zarysie dziejów książki* autorstwa Barbary Bienkowskiej i Haliny Chamerskiej⁵ o bibliotekach szkolnych Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym brak najmniejszej wzmianki. I trudno się temu dziwić, ponieważ stan badań nad tym zespołem bibliotek jest żenująco niski. Jak dotąd literatura przedmiotu obejmuje zaledwie parę artykułów o charakterze przyczynków⁶. Spośród wszystkich bibliotek w tym okresie znaczenie bibliotek szkolnych jest największe. Zgromadziły one bowiem bardzo cenne zbiory, a co najważniejsze stopień wykorzystania księgozbiorów szkolnych był duży.

Do zadań więc pierwszoplanowych należy zatem podjęcie badań nad historią bibliotek szkolnych Królestwa Polskiego w okresie międzypowstaniowym. Nie będzie to jednak sprawą prostą. Największe trudności

¹ H. Falkowska, *Z dziejów polskich bibliotek szkolnych*. Warszawa 1966 s. 32—36.

² Tamże, s. 34.

³ K. Konarski, *Nasza szkoła*. T. 1 *Dzieje warszawskiej Szkoły Realnej*. Warszawa 1932 s. 294.

⁴ L. Hajdukiewicz, *Z przeszłości szkół pińczowskich*, *Prz. Hist.-Ośw.* 1959 nr 1 s. 95—149.

⁵ B. Bienkowska, H. Chamerska, *Zarys dziejów książki*. Warszawa 1987.

⁶ M. Adrianek, *Losy książek szkolnych w Królestwie Polskim po powstaniu listopadowym*. *Roczniki Biblioteczne* 1980 z. 1 s. 221—256; Taż, *Książki szkolne w Królestwie Polskim w latach 1832—1842*, *Prz. Hist.-Ośw.* 1984 nr 2 s. 145—162; Taż, *Historia biblioteki szkolnej w Szczepreszynie w latach 1810—1852*. *Biul. Bibl. UMCS* 1982/83 s. 63—78; Cz. Erber, *Uwagi wstępne na marginesie nieznanego inwentarza bibliotecznego*. *Studia Kieleckie* 1975 nr 2/6 s. 61—75; Tenże, *Z dziejów Biblioteki Szkoły Wojewódzkiej Kieleckiej 1819—1864*. *Roczniki Biblioteczne* 1980 z. 1 s. 159—183.

istnieją podczas ustalania lokalizacji publicznych szkół średnich, a tym samym i ich księgozbiorów, dalej, uchwycenie wszelkich zmian strukturalnych, jakim zakłady nauczania na obszarze Królestwa Polskiego w tym czasie podlegały, wreszcie dokładne zewidencjonowanie wszelkich zmian w programach nauczania. Nie wymaga bowiem uzasadnienia, iż zarówno likwidacja niektórych szkół, okresowe ich zamykanie, przemieszczanie placówek oświatowych z jednego miejsca w inne, zmiany w treściach nauczania, miały bardzo istotny wpływ na losy bibliotek szkolnych, ich profil, rozmiary i tempo rozwoju. Niestety, nie zawsze można posłużyć się kompetentnymi ustaleniami w różnych kwestiach historyków oświaty, którzy, jak dotąd, ten ważny w dziejach szkolnictwa okres wzbogacili paroma pracami o charakterze podręcznikowym i kilkoma monografiami, poświęconymi niektórym zakładom nauczania. Poza ich zainteresowaniami pozostaje, na przykład, tak ważna sprawa, jak dokładne odtworzenie sieci placówek oświatowych w latach 1833—1863, czy też przebadanie programów nauczania. Dotkliwie daje się odczuć brak historii szkolnictwa średniego w stolicy, które było przedmiotem różnych zabiegów reorganizacyjnych i było wyjątkowo nie ustabilizowane.

Zanim dojdzie więc do całościowego opracowania historii bibliotek szkolnych Królestwa Polskiego, należy zająć się pojedynczymi zagadnieniami. Wymienię te najważniejsze: źródła wzrostu księgozbiorów szkolnych, struktura zgromadzonych zasobów, sprawy techniki gromadzenia, opracowywania, udostępnienia i konserwacji zbiorów, a także innych, równie istotnych. Istnieje też bardzo pilna potrzeba publikacji materiałów źródłowych, które systematycznie podlegają dewastacji i rozproszeniu. Do bardzo cennych dokumentów należy *Projekt urządzenia bibliotek szkolnych w Okręgu Naukowym Warszawskim*⁷ z r. 1851. *Projekt* składa się z trzech części. Pierwsza — wyjaśnia cel i okoliczności jego powstania, druga — zawiera schemat klasyfikacyjny zbiorów, a trzecia — instrukcję katalogowania alfabetycznego, od tej pory obowiązującą wszystkie biblioteki szkolne. Katalogowanie zbiorów posuwało się powoli, z powodu małej znajomości techniki bibliotecznej i dużej zasobności księgozbiorów. Kierownicy poszczególnych szkół mieli obowiązek sporządzenia i odesłania na adres biura Okręgu Naukowego Warszawskiego dwu kart katalogowych na każde dzieło, z których jedną zwracano, a drugą zatrzymywano w Warszawie. Powstawał w ten sposób pierwszy centralny katalog księgozbiorów szkolnych. Dzięki niemu władze oświatowe miały doskonałą orientację w zakresie potrzeb książkowych poszczególnych szkół, usprawnione zostało istniejące od 1834 r. centralne zaopatrzenie bibliotek szkolnych. Żaden katalog kartkowy nie zachował się do naszych czasów, więc nic nie można powiedzieć o jego formalnej i merytorycznej poprawności. Stwierdzić jednak wypada, że *Projekt* był dużym krokiem naprzód w procesie kształtowania zasad techniki bibliotecznej.

⁷ Archiwum Państwowe w Lublinie, Gimnazjum Wojewódzkie w Lublinie 58; M. Adrianek, *Pierwsza oficjalna instrukcja katalogowania alfabetycznego w bibliotekach polskich. Prz. bibl.* 1974 z. 2 s. 161—167.

PROJEKT URZĄDZENIA BIBLIOTEK SZKOLNYCH W OKRĘGU NAUKOWYM WARSZAWSKIM

§ 1.

W miarę posiadania katalogów w sposób osobną instrukcją wskazanych wszystkich zakładów pod Zarządem Okręgu Naukowego Warszawskiego zostających, wiąże się możliwość powzięcia stałej wiadomości, jakich dzieł nie dostaje tym instytucjom, w końcu jakie wypada koniecznie wypisać, już to celem uzupełnienia ich bibliotek, już też zaopatrzenia takowych w pisma najnowsze a nieodzownie potrzebne.

§ 2.

Z uwagi że Komitet Egzaminacyjny, równie jak i inne zakłady naukowe w Warszawie istniejące, posiadają stosowne i na ten koniec kosztem rządowym wypisane dzienniki, tak bibliograficznej, jako i literackiej treści, przeto spisy nowych i najpotrzebniejszych książek winny układać się tu na miejscu. Z tym wszystkim urządzeniem tym nie tamuje się drogi przedstawiania użytecznych dzieł Zwierzchnikom kierującym zakładami naukowymi, albowiem zdanie ich jako najbliższej znających miejscowość i jej potrzeby niepośledniej jest wagi. Dlatego więc stosownie do powyższego wskazania wypisując dzieła obchodzące literaturę rosyjską, przede wszystkim wypada zasięgnąć rady miejscowych nauczycieli język rosyjski wykładających, tak samo jak to miało miejsce z nauczycielami trudniącymi się do tej chwili wykładem innych przedmiotów. Wypisywanie rzeczonych książek zarządzonym jedynie na posiedzeniu Kół Rad Gimnazjalnych i konferencjach szkół, tak filologicznych jako i realnych, trzeba mieć na wyłącznej uwadze klasyfikację takowych na potrzebne, pomocnicze i prywatne.

W końcu należy mieć wzgląd na defekta ważniejszych kolekcji, które pierwiej przed wypisaniem innych najnowszych dzieł dopełnić wypada.

§ 3.

Co do zapisywania książek, które naczelnicy zakładów potrzebnymi dla szkoły uznają. Tedy ponieważ w Okręgu Naukowym Warszawskim ustanowiony zostanie osobny na ten cel wyznaczony komitet, który odbywać będzie co miesiąc stosowne posiedzenia, zatem żądane podania winny będą w tym przeciągu czasu, czyli to co miesiąc, czyli co dwa, odnosić się wprost do tegoż komitetu, ten zaś w raportach swoich, które co trzy miesiące składać ma Kuratorowi, nie omieszka zapisać dzieła do ostatecznej decyzji przedstawić.

§ 4.

Książki w ten sposób u komisjonera Istomina i u innych miejscowych księgarzy wypisane, będą rozsyłanymi przez Wydział Naukowy Okręgu Naukowego Warszawskiego.

§ 5.

W układaniu tak normalnych katalogów, jak i spisów kwalifikujących się do wypisywania książek szkolnych posłuży za zasadę podział na działy i oddziały w systematycznej kolei urządzony. I tak:

- I Teologia w ogólności.
- II Pedagogika łącząc w to Dziennik przez Ministerium Oświecenia Narodowego w Słk. Petersburgu wydawany.
- III Filozofia z odnoszącymi się do niej gałęziami.
- IV Prawo i polityka, z oddziałami, jako to: dyplomacja, prawoznawstwo, ekonomia polityczna, statystyka itd.
- V Literatura słowiańskich plemion, z oddziałami dotyczącymi się piśmiennictwa rosyjskiego, polskiego, czeskiego itd., tudzież ich bibliografii.
- VI Literatura innoplemiennych ludów z oddziałami piśmiennictwa:
 - a starożytna grecka i rzymska
 - b nowożytna niemiecka
 - c „ angielska
 - d „ francuska
 - e „ włoska itd.

- VII Historia powszechna i dzieje szczegółowe narodów niesłowiańskiego pochodzenia, z oddziałami pamiętników (memuarów), biografii, nauki starożytności, numizmatyki itp.
- VIII Dzieje plemion słowiańskich, oprócz dzieł poświęconych ściślemu wykładowi ich historii, mieścić ma numizmatykę, naukę starożytności słowiańskich itd.
- IX Geografia, w obręb której wchodzi: ziemiopisarstwo fizyczne, polityczne, literatura podróży tudzież książek służących w takowych podróżach za przewodniki (Guide de voyageur).
- X Matematyka z oddziałami: matematyka czysta zawierająca wyższą i elementarną, matematykę zastosowaną, obejmującą geografję matematyczną i sztukę żeglarską.
- XI Nauki fizyczne z ich oddziałami:
 - a. Fizykę jako nauką ciał, własności sił, materii w ogóle (substances générales), cieczy ważkich i nieważkich (pondérables et impondérables), elektryczności, magnetyzmu ciepłika, światła, gazów, higrometrii i derometrii (?)
 - b. Chemiä jako nauką zasad ogólnych, ciał pojedynczych metalicznych i niemetalicznych, powinowactw kwasów, niedokwasów, soli itd. łącznie z organiczną i nieorganiczną chemiä.
- XII Nauki przyrodzone z oddziałami:
 - a. ciał nieorganiczných obejmujących mineralogję, geognozję i geologję
 - b. ciał organiczných, to jest botanikę, fizjologję roślinną i zoologję.
- XIII Nauki lekarskie z ich gałęziami: anatomią, fizjologją, higieną publiczną i prywatną, nozologją, materiä medycznä i terapiä.
- XIV Gospodarstwo wiejskie to jest nauka uprawy roli, ogrodnictwo, nauka chowu bydła, pszczelnictwo, nauka leczenia bydła (weterynaria).
- XV Przemysł mieszczący w sobie oddziały:
 - a. przemysłu mechanicznego dotyczącego się industrij, podziału pracy, pomysłów o maszynierii, rzemiosłach, technice, polowaniu, rybołówstwie i rękodzielnictwach
 - b. przemysłu chemicznego, obejmującego farbiarstwo, garbarstwo, garncarstwo, hutnictwo, piwowarstwo, gorzelnictwo, wyrób cukru, płóciennictwo, metalurgia itd.
- XVI Nauki wojenne z oddziałami: sztukä wojennä u Rzymian i u innych ludów, historią wojenných wypraw.
- XVII Lingwistyka i filologia to jest gramatyki, słowniki i tym podobne środki w studiach.
- XVIII Sztuki piękne mieszczące w sobie budownictwo, rzeźbę, malarstwo, rysunki, muzykę, śpiewy, kaligrafję itp.
- XIX Książki rozmaitej treści zawierać będą literaturę dzienników, literackich, gazet, kalendarzy, dzieł dotyczących gimnastyki itp.
- XX Atlasy, zbiory kart geograficznych, map historycznych itd.
- XXI Dzieła pomniejsze rozmaitej treści razem oprawione.
- XXII Popisy i programata szkolne.
- XXIII Literatura hebrajska zawierać będzie wszystkie książki żydowskie w kraju wydawane.
- XXIV Defekta jakie w ważniejszych zbiorach biblioteki składających napotykają się.

O UKŁADZIE KATALOGU

§ 6.

Dla ułożenia katalogu jednostajnego i według przepisanej zasady w każdej bibliotece przesyłają się na arkuszach drukowane kartki:

- a. na papierze białym do dzieł w językach rosyjskim i polskim
- b. na papierze niebieskim do dzieł w językach zagranicznych.

Kartki te potrzeba porozcinać na sześć części tak, aby na każdej mógł być wpisany osobny jakiego dzieła tytuł. Na porozcinanych w tym sposobie kartkach na każdej z osobna pisać tytuł jednego tylko dzieła. Każda drukowana kartka ma w oddzielnych rubrykach wskazane szczegóły, na które przy wpisywaniu do nich tytułu każdego dzieła uważać i stosować się należy, a mianowicie:

a. Do rubryki numer ogólny, przy terażniejszym układzie całej biblioteki szkolnej umieszczać taki, jaki był w inwentarzu miejscowym jest wpisane dzieło, następnie po ukończeniu całego katalogu wszystkie dzieła w miarę i podług porządku jak przybywać będą.

b. Rubrykę oddziału (Отделения) zostawić próżną, gdyż ta w biurze Okręgu Naukowego Warszawskiego będzie urządzoną, a następnie osobna instrukcja dalsze wykonanie wskaże.

c. W głównej najszerzej rubryce, gdzie właściwy tytuł wskazujący jakiego rodzaju dzieło ma być umieszczone, pisać naprzód nazwisko i imię autora wyraźnymi i większymi głoskami, np.: Krzyżanowski Wykład fizyki itd., następnie mniejszymi tytuł całkowity, miejsce druku, rok wydania. Jeżeli tłumaczenie, tedy wymienić z jakiego języka i przez kogo dokonane zostało, a to stosownie do przyłączonego tu wzoru.

d. [Przy] Wpisaniu tytułu uważać, aby takowy dostatecznie wskazywał, w jakiej materii jest dzieło, opuszczać więc w nim to tylko można, co nie ujmuje rozumienia rzeczy.

e. Jeżeli na tytule lub w przedmowie nie ma umieszczonego autora, tedy zaczynać pisać kartkę od pierwszego wyrazu, od którego dzieło zaczyna się.

f. Jeżeli przy jakim dziele dodane są inne rozprawy tegoż autora, będą li oraz na tytule wymienione, tedy je wypisać razem z głównym, jeżeli zaś tylko oprawione razem w innym przedmiocie innych autorów, tedy je rozłączyć oraz na osobnych kartkach opisać.

g. W rubryce liczba tomów (Число томов) zastosować się tak, jeżeli np. jakie dzieło wydane w czterech tomach oprawne jest w dwóch, tedy umieścić w rubryce tomy, jak z druku wyszły, a w następnej tyle, ile jest razem oprawionych.

h. W rubryce format w następnym sposobie wszystkie dzieła rozdzielać, zważając iż kształt książek dzieli na in folio (na arkusz), inne na in quarto (na ćwiartkę), na in octavo (na ósemce), na in duodecimo (na dwunastce), na sexdecimo (na szesnastce). Poznaje się zaś jakiego formatu jest książka, po drukowanych u dołu pierwszej kartki liczbach; jeżeli np. numer pierwszy ma dwie karty, tedy dzieło jest in folio, pisze się *inf.*; jeżeli kart 4, tedy in quarto *in 4°*; jeżeli 8°, tedy *in 8°*; jeżeli 12, tedy *in 12°* itd.

W dziełach dawnych w miejscu liczb umieszczane bywają głoski całego alfabetu, lecz podział zawsze jednaki.

i. W rubryce (Которое издание, какое) wymienić, czy dzieło jest w drugim, trzecim itd. wydaniu, czy z dodaniem, przerobieniem lub pomnożeniem itp. przez tego samego autora lub przez kogo innego, następnie napisać, jeżeli wydanie jest stereotypowe lub drukiem drobnym, zwanym, wreszcie jeżeli ozdobne z rycinami lub szczególnego druku.

k. W rubryce Liczba tomów oprawnych i nieoprawnych (Число томов в переплете и без) umieszczać liczbę tomów oprawnych i nieoprawnych, tym końcem, aby wiedzieć można było, w jakim stanie posiadane są książki.

l. W rubryce gdzie cena dzieł może być umieszczona; jeżeli przy przesyłaniu takowych wartość ich do zapisania w inwentarzu biblioteki nie jest wskazana, tedy ceny takowej nie kłaść.

ł. W rubryce (Примечания) umieszczać, jeżeli z daru pochodzi, przez kogo darowane zostały. W tym samym miejscu przy otrzymywaniu nowych dzieł do biblioteki, poczynając od 1go maja 1850 r. umieszczać dwie następne głoski: jeżeli z polecenia śp. JM Jenerał-Leitnanta Okuniew², tedy N. O., a jeżeli z polecenia Jaśnie Wielmożnego Rzeczywistego Rady Stanu Muchanowa³, tedy P. M.; podobnie jeżeli z daru innych osób, tedy wypisać nazwisko tego, przez kogo ofiarowane zostało.

m. W rubryce (Отделение) na dole kartki znajdującej się zostawić miejsce tak, jak jest próżna, gdyż to w Biurze Okręgu Naukowego Warszawskiego zapełniona będzie i dalsze w tej mierze postępowanie wskazanym zostanie.

n. W rubryce Где? umieszczać numer szafy, w której dzieła znajdują się.

U w a g a. W tym sposobie do każdego dzieła pisać podwójne kartki, tak aby gdy po ukończeniu spisania wszystkich w bibliotece szkolnej znajdujących się książek, kartki te do Biura Kuratora O.N.W. przesłane zostaną; wtedy jedne będą mogły zostać się w tymże Biurze, inne zaś powrotnie na właściwe miejsce zostaną odesłane.

p.o. Naczelnika Wydziału, A[dam] Plewe